

İslam Dünyasında Edebi Çevrelerin Ortaya Çıkışı Bağlamında Bermekî Ailesi ve Klasik Türk Şiirine Yansıması

The Barmakid Family In The Context Of The Emergence Of Literary Circles In The Islamic World And Its Reflection On Classical Turkish Poetry

Doç. Dr. Muvaffak EFLATUN *

Öz:

Sanat, edebiyat, şiir kendine özgü ortamlarda büyür. Bu ortam sanatçının yaşadığı entelektüel atmosferdir. İster Doğu ister Batı edebiyatlarında olsun ifade edilen anlamda birçok kültürel çevreyle karşılaşmaktadır. Makale öncelikle İslam dünyasında ilk edebi çevreler ve bu çevrelerin gelişmesine katkı sağlayan isimler üzerinde durmaktadır. İslam dünyasında bu edebi çevrelerin kökeni, İslamiyet öncesi Cahiliyye Devrine uzanmaktadır. Cahiliye Dönemi edebi ortamının savaş meydanları, panayırlar, melikler ve kabile şeflerinin etrafında şekillendiği söylenebilir. İslamiyetle birlikte Hz. Muhammed ve dört halifenin buldukları yerler aynı zamanda kültürel ve bilimsel toplantıların da icra edildikleri mekânlardı. Ardından Emeviler saraylarını şair ve yazarlara açarak onları himaye etmişler böylelikle saray etrafında bir edebi çevre meydana gelmiştir. Bunun dışında Hicaz, Kûfe ve Basra gibi bölgelerde de eğlence sektörü eksenli şiirin, musikinin ağırlıklı olduğu bir sanatsal atmosfer oluşmuştu. Emeviler sonrası Abbasiler Dönemi; bilimin, kültürün ve sanatın büyük gelişime gösterdiği bir zaman dilimidir. Zira Abbasiler farklı toplumlara kucak açmış onların bilim ve kültür hayatına katkılarını özgür bir ortamda sunmalarını sağlamıştır. Tüm bunların gerçekleşmesinde Abbasi dev-

*Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, TDE Bölümü, Ankara, Türkiye, meflatun8@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4001-9120>

let adamlarının büyük rolü olmuştur. Bu devlet adamları içinde ise Bermeki ailesi özel bir yer işgal eder. Onlar Abbasilerin ilk dönemlerinde cömertlikleriyle şair ve bilginleri koruyuculuklarıyla büyük şöhret kazanmıştır. Ailenin siyasi sebeplerle ortadan kaldırılması isimlerini unutturmamıştır. Yüz yıllar boyunca İslam dünyasında isimleri dilden dile dolaşmıştır. Bu haklı şöhret ve bu şöhreti sağlayan özellikler klasik Türk şairleri tarafından da görülmüş ve şiirlerinde yansıtılmıştır. Bermeki ailesinin Klasik Türk şiirinde cömertlik, devlet adamlıkları ve şairleri hi-maye etmeleriyle anıldığı gözlemlenmiştir. Makalede anılan hususlar sadece tespit edilmemiş aynı zamanda örneklerle desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Edebi Çevre, Bermekiler, Klasik Türk Şiiri

Abstarct:

Art, literature, poetry grow in its specific environments. This environment is the intellectual atmosphere of the artist. Whether in Eastern or Western literatures, in this sense that is expressed, there are many cultural environments. The article primarily focuses on the first literary circles in the Islamic world and the names that have contributed to the development of these circles. The origin of these literary circles in the Islamic world dates back to the pre-Islamic-Ignorance (Period of Jahiliyya). It can be said that the literary environment of the Jahiliyya Period is shaped around war squares, fairs, sovereigns and tribal chiefs. With Islam the places where Prophet Muhammad and the four caliphs were located, were also places where cultural and scientific meetings were held. Afterwards, the Umayyads protected the poets and writers by opening them to their palaces, so a literary environment has occurred around the palace. In addition, in the regions like Hejaz, Kufa and Basra, an artistic atmosphere dominated by entertainment-oriented poetry and music, was formed. Abbasid Period after Umayyads; it is a time period in which science, culture and art show great development. Because Abbasids have embraced different societies, they have provided that other societies contribute to science and cultural life in a free environment. Abbasid statesmen have played a major role in the realization of all this. Among these statesmen, the Barmakid family occupies a special place. In the early days of the Abbasids, they gained great fame with their generosity and the protection of poets and scholars. The extermination of the family because of the political reasons did not cause to forget their names. Throughout the centuries, their names have been passed on from mouth to mouth in the Islamic world. This well-deserved reputation and the qualities that provided this reputation were seen by the classical Turkish poets and were reflected in their poems. It was seen that in Classical Turkish poetry the Barmakid family was mentioned about their generosity, statesmanship and their patronage of poets. The issues mentioned in the article were not only identified but also supported by examples.

Keywords: Literary Environment, Barmakids, Classical Turkish Poetry

Giriş:

Bir bitkinin yeşermesini sağlayan etkenlerin içinde nasıl ki bulunduğu çevre gelmekteyse sanat hayatının gelişmesini sağlayan önemli unsurların başında ise onun içine doğduğu ortam gelmektedir. Bu ortam, sanat çevresi, sanat muhiti olarak anılmaktadır. Sanat çevresinin ne anlama geldiği noktasında birçok tanımlamayla karşılaşmaktadır. Bu tanımlamalardan bir kısmı şöyledir: “*Sanat çevresi, sanatkârın içinde yaşadığı ahlaki ve entelektüel küredir. Edebî okullar, topluluklar, hareketler, edebiyat dergi ve gazeteleri ile sürekli devam edilen mekânlar sanat çevreleridir.*” (Karataş 2004: 327-328). Edebiyat da güzel sanatların bir dalı olduğu için edebi ortam tanımı sanat ortamı tanımıyla aynı düşünülmelidir. Yukarıdaki tanımlar ışığında bakıldığında hem Doğu hem de Batı dünyasında oluşum zemini farklılık arz etmekle birlikte birçok kültür çevresi veya edebi çevre meydana gelmiştir. Kültür ve edebi çevrelerin gelişmesinde ise sanat hamilerinin büyük rol üstlendikleri görülmektedir. Tuba Işınsoy Durmuş hamiliği; “*sanatçının belli bir kültür çerçevesinde sanatını ifade edebilmesine yardımcı olan kişidir*” şeklinde tanımlamaktadır (Durmuş 2009: 15). İslam dünyasında bu tanımlayan uyan ilk ailelerden biri Bermekîlerdir. Bermekî ailesinin sanat, bilim ve kültür dünyasına katkılarının ele alınması dönemin ruhunu anlama noktasında büyük bir yardım sağlayacaktır. Bu düşünceden hareket eden makale İslam’ın ilk devirlerinde ortaya çıkan edebi çevreler, bu çevrelerin oluşumunda rol oynayan sanat hamisi ailelerden biri olan Bermekîler ve onların klasik Türk şiirindeki algısı üzerinde durmaktadır. Böylelikle İslam dünyasının belli bir dönemi kültürel atmosfer açısından aydınlatılmaya çalışılırken bir taraftan da bu atmosfere ait unsurların sonraki yüzyıllarda klasik Türk şiirindeki yansımaları tespit edilecektir. Yukarıda anılan ortamları anlayabilmek için köken olarak Cahiliye Dönemi Arap edebiyatına gitmek gerekmektedir. Bundan dolayı öncelikle bu dönem ele alınacaktır.

I. İslam Dünyasında Edebi Çevrelerin Ortaya Çıkışı

Cahiliye Dönemi’nde edebi çevrenin gelişimini sağlayan en önemli unsurlardan biri panayırlardı. Periyodik bir şekilde düzenlenen panayırlarda şairler edebi ürünlerini sunup şöhret kazanmaya çalışır, şiir yarışmalarına katılırdı. Özellikle Ukâz panayırında birçok edebi faaliyetin gerçekleştiği tarihi kaynaklarca ifade edilmektedir. Bu panayırlara katılan şairlik iddiasındakilerin şiirleri büyük şairlerce değerlendirmeye tâbi tutulmaktaydı. Bir çeşit edebi eleştiri olan bu yaklaşım şiirin gelişmesinde de büyük rol oynamıştır. Yine Arap kabilelerinin yanında Arap yarımadasında Gassânî, Kinde ve Hîre meliklikleri bulunmaktaydı. Adı anılan Arap devletçiklerinin melikleri saraylarını şairlere açıp onların şiirlerini ödüllendirirdi. Sanat hamiliği yapan bu hükümdarlıklar arasında Irak’ta Sasanilere bağlı Hîrelielerin önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Muallaka şairlerinden Nabiğa ez- Zübyânî, Hîre yöneticileriyle en fazla temasta bulunan şairdir. Yine Hicaz bölgesinde Kureyş önde gelenlerinin de şairleri destekledikleri bilinmektedir (Demirayak 2014: 75-86).

Gibb'in yukarıda verilen bilgileri destekler mahiyetteki Cahiliye Dönemi Arap şiirinin hayat bulduğu ortamlar hakkındaki görüşleri şöyledir:

“Büyük şairler kendilerini savaş alanlarında ya da daha az önemli olaylar için doğaçlama söyledikleri şiirler söyleme güçlerini, farklı kabilelerin panayır ya da hac için bir araya geldikleri mevsimlerde düzenlenen şiir yarışmalarına, Hira ve Gassân kralları veya diğer kabilelerin şefleri huzurunda ezberden okumaya saklayacaklardı.”

Tüm bu tespitlerden hareket edildiğinde Cahiliye dönemi edebi ortamının savaş meydanları, panayırlar, melikler ve kabile şeflerinin etrafında şekillendiği söylenebilir.

Cahiliye sonrası ilk İslami dönemde yani Hz. Peygamber ve dört halife döneminde kültürel ortam veya edebi ortam olarak düşüneceğimiz mekânlar onların bulunduğu yerlerdi. İlk dört halifeye özel veya genel toplantılarda başta dini konular olmak üzere her türlü mesele sorulmaktaydı. Bu dönemdeki toplantılara katılanlar özel davetle gitmezler kendi arzularıyla toplantıya katılıp terk ederlerdi. Toplantıya iştirak edenler sade bir sergi veya açıkta kuru yerde otururdu. İslam dünyası için bu atmosfer kültür ortamlarının ilk örneğini temsil etmekteydi (Yurdadın 1971: 68).

Hz. Peygamber ve dönemi sonrası Emeviler (661-750) devrinde edebi çevrelerin oluşumunu sağlayan birçok önemli etken ortaya çıktı. Bunlardan biri Emeviler Dönemi'nde Hicaz bölgesinin önemli bir kültürel çevreye dönüşmesidir. Hz. Peygamber ve dört halife döneminde Hicaz bölgesi siyasi ve kültürel merkezken yönetim merkezinin Suriye'ye kaymasıyla birlikte durum değişti. Özellikle Emeviler bölge insanının siyasetle ilgilenmesini istememekteydi. Bundan dolayı idare yöre insanına zevk ve eğlence noktasında büyük serbestlik sağladı. Ayrıca maddi refahı artırma adına Emevi idaresi fetihlerden elde edilen ganimetleri ve devlet bütçesinden tahsis edilen yüksek payları bölgeye yönlendirdi. Yine Roma ve İran kültürüyle yetişmiş şarkı ile sanattan anlayan cariyelerin Mekke ve Medine'ye gönderilmesi Emevilerin izlediği politikanın bir ürünüdür. Tüm bunlar Hicaz sahasında İslam'ın ilk evresinden farklı yeni bir kültürel hareketliliğin doğmasına sebep oldu (Yalar 2009: 46; Demirayak 2012: 26-30).

Emeviler Dönemi, Hicaz bölgesi eğlence ortamı odaklı hamriyat denilen şarap şiirleri, aşk konulu şiirler ve bunların besteli hâlde icra edildiği bir kültürel hareketliliğe sahne olmuştu. Hicaz bölgesinin dışında Emeviler Dönemi'nde Hicri II. yüzyılda Irak Kûfe'de aşk, musiki ve şarabı terennüm eden şairler grubu ortaya çıktı (İnalçık 2006: 222-223). Bu grup, Hicaz bölgesi şairler grubuyla aynı çizgideydi. Her iki grup da bu tarzı destekleyen Emevi siyasetinin ürünüydü. Musikide Hicaz ve Irak üslûplarının kökeni anılan ortamlara dayanmaktadır. Ayrıca Kûfe'nin ileri gelenleri şehir dışında belli yerlerde bir araya gelip şiirler söylüyordu. Benzer etkinliklerin Basra yakınlarında bir yer olan Merbid'de de icra edildiği tarihi kaynaklarca ifade edilmektedir. Merbid Cahiliye zamanındaki Ukaz panayırını andırmaktaydı. Kûfe ve Basra şehirleri İslamî devirde kurulmuş ve Arap edebiyatının

gelişiminde önemli yere sahipti. Şair ve ediplerin bulunduğu bu iki kent Emeviler Dönemi'nde Cahiliyye zamanı edebi geleneğinin yaşatılmaya çalışıldığı yerler haline gelmeye başladı (Ürün 2015: 73-74).

Emeviler Dönemi'nde kültürel çevrelerin oluşmasını sağlayan bir başka etken de saray teşkilatının kurulmasıdır. İslam dünyasında ilk saray, Hz. Osman devrinde Suriye valisi Hz. Muâviye'nin Şam'da yaptırdığı Kubbetü'l-hadra (Yeşil Kubbe) dir. Bu saray iktidarın Ümeyye oğullarına geçmesiyle hilafet sarayına dönüşür. Ardından Emevi valileri bu sarayın benzerlerini yaparak sarayların İslam coğrafyasında yaygınlaşmasına sebep olmuştur. Haliyle İslam dünyasında bir saray kültürü ortaya çıkar (Tarım Ertuğ 2009: 117). Muâviye bin Süfyân'ın inşa ettirdiği ilk saray aynı zamanda İslam dünyasında edebiyat için bir dönüm noktasıydı. Çünkü sarayda edebiyat meclisleri toplanmaktaydı. Aynı tarzda halife Abdülmelik bin Mervan da sarayda edebi sohbetler ve törenler düzenlemekteydi. Onun zamanında şairlerle yapılan toplantılar hayli derecede şöhret kazanmıştı. Abdülmelik bin Mervan düzenlemiş olduğu ilmi toplantılarda aynı zamanda edebi meseleleri de müzakere etmekteydi. O, şiirle ilgilenmekte ve sohbetlerinde daha çok edebi konular üzerinde durmaktaydı. Halife, şair ve yazarlarla zaman zaman özel sohbetler de yapmaktaydı. Ayrıca Abdülmelik bin Mervan, Hasan-ı Basri Abdullah bin İbaz gibi devrin ileri gelen simalarıyla toplumun çeşitli meselelerini tartıştığı bilinmektedir (Parlak 2011: 123-133; Yiğit 2018: 78).

İlk İslami dönem halife huzurunda yapılan kültürel toplantılarla Emeviler Dönemi'nde yapılan saray merkezli kültürel toplantılar arasındaki en önemli fark; toplantıya katılanların iştirak biçimleri ve mekândan kaynaklanmaktadır. Zira ilk İslami dönemde halife huzurunda yapılan toplantılara isteyenler katılırken Emevî uygulamasında edebi toplantılar halife huzurunda çağrılı olanlarla gerçekleşmekteydi. Ayrıca Emeviler Dönemi'nde saray şair ve yazarların toplanma mekânlarından biri oldu. İlk İslami dönemde ise saray kültürü olmadığı için kültürel sohbetler uygun olan herhangi bir yerde icra edilmekteydi.

Emevi Dönemi şair topluluklarının ve edebi çevrelerinin ortaya çıkmasını sağlayan önemli bir etken de iktidarla karşıt gruplar arasındaki siyasi ve askeri mücadeledir. Bu mücadele şiir hayatına ciddi bir şekilde yansımıştır (Yiğit 2018:213). Şair ve yazarlar Emevi, Harici, Şii, Zübeyrî ve Şuûbiye mensupları olarak gruplar teşkil etmişlerdir. Bu grupların her biri birer edebi çevre olarak değerlendirilebilir (Demirayak, 2012).

Emevi Dönemi, edebi çevrelerin oluşum sebepleri ve onların gelişim yerlerini kısaca değerlendirdiğimizde, iktidarın etkisinin önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Emevi hanedanı sarayını şair ve yazarlara açarak onları himaye etmekte böylelikle saray etrafında bir edebi çevre teşkil ettirmektedir. Bunun dışında yine iktidarın teşvikiyle Hicaz, Kûfe ve Basra gibi bölgelerde de eğlence sektörü eksenli şiirin, musikinin ağırlıklı olduğu bir sanatsal çevre oluşmuştur. Emeviler Hicaz, Kûfe ve Basra halkını eğlenceye yöneltip siyaseten pasif hâle getirme amacı

gütmekle birlikte, bu yaklaşım aynı zamanda anılan bölgelerde şair ve yazarların bir araya gelmesine vesile olmuştur.

Emevilerin sonrası Abbasiler Dönemi (M.750-1258) Arap edebiyatının altın çağıdır. Emeviler Dönemi'nde birer kültür merkezi olarak gelişen Kûfe ve Basra'ya bu dönemde Bağdat (Medinetü's-selâm) eklenmiştir. İranlılar ve Türklerin Emevi hanedanının yıkılışında rol oynaması bu milletlere Abbasi hilafetinin minnettarlığını doğurdu. Bu minnettarlık Türkler ve İranlılara devlet kapılarını açtı. Yeni kurulan Bağdat şehrinde Türkler ve İranlıların iskân edilmeleri bir süre sonra da şehir halkının Arap, Fars, Türk, Berberi, Rum ve Süryanilerden meydana gelmesi Doğu ve Batı kültürünün bir potada erimesine sebep oldu (Ürün 2015: 82-83). Böylelikle başta Bağdat olmak üzere tüm Irak'ta değişik fikir, dil ekolleri ve edebi üsluplar gelişti. Abbasiler zamanında İslam dünyasında meydana gelen bu kültürel ve bilimsel zenginleşmenin ardında hamilik müessesini layıkıyla çalıştıran dönemi devlet adamlarının etkileri göz ardı edilmemelidir.

Abbasi halifeleri, veliahtları ve idarecileri entelektüel faaliyetleri destekleyip himaye ettiler. Bu himayeler arasında edebiyat da önemli bir yer tutmaktaydı. Emevi devrinin aksine Arapların dışındaki farklı millet mensuplarının Arap edebiyatının ilerlemesi hususunda hayli çaba sarf ettikleri görülmektedir. Onların çabalarına sebep olan etkenin Abbasi hanedanı ve devlet adamlarının farklı milletlerden gelenlere kucak açmalarıydı. Şairler bu devrede Halife, hanedan mensupları ve vezir saraylarında cömert yardımlar ve himayeler gördü. Abbasiler devrinde saraylar ve konaklar edebiyatın zenginleştiği, geliştiği mekânlar haline dönüştü (Goldzıher 2012: 116-117). Özellikle kültürel ve bilimsel toplantılar Hârûn Reşid (786-809) devrinde büyük gelişme gösterdi. Hem kendi hem de vezir ailesi Bermekiler dönemin sanat, bilim, kültür hamileriydi. Hârûn Reşid'in kültürel çevresinde; şairlerden Ebu Nüvâs (Ö.813), Ebü'l-Atâhiyye (Ö.825), Müslim bin Velid, Abbas bin Ahnaf, müzisyen Musullu İbrahim, ünlü vâiz İbn Semmâk, dil bilgini Ebû Ubeyde (Ö.825), tarihçi Vâkidî (Ö.822) ilk göze çarpan isimlerdendi. Halife Me'mûn ise; hilafet makamına entelektüel bir anlam katmıştır (Yurdaydın 1971: 69; Bozkurt 2016:226). O, babasının sarayındaki edebi ve ilmi meclislerde yetişmiş, bu meclislere katılanlardan dil ve edebiyat dersleri almıştır. Abbasi halifelerinin en bilgini sayılan Me'mûn bu özelliğinin de etkisiyle birçok ilmi ve edebi meclisin çevresinde oluşmasına büyük önem vermiştir. Me'mûn özellikle Bağdat'a gelip halifeliği aldıktan sonra hem şair ve nasirleri bir araya getirmiş hem de edebi meclisler düzenleyip bu meclislerin kurallarını belirlemeye çalışmıştır. Huzurunda kurulan edebi meclislerde şiir seviyesinin yüksek olmasını talep eden Me'mûn, medih için yazılan kasidelerin kazanç kapısı olarak görülmesine karşı çıkmıştır. O, bu karşı çıkışıyla şiir ve edebi zevkin önemini vurgulamıştır. Ayrıca Halife Me'mûn şarkıcıların şairlerin şiirlerini alıp bestelemelerini de teşvik etmiştir (Soyupak 2017: 70-75).

Emevilerle başlayan Abbasiler Dönemi'nde hızlanarak devam eden tercüme faaliyetleri Müslümanların etkileşimde buldukları kültürlerden yararlanmak istemelerinden kaynaklanmaktaydı. Abbasi halifesi Mansûr zamanından itibaren

Yunanca, Farsça, Hintçe, Süryanice, Nebatice ve Koptça yazılan birçok eser Arapçaya çevrildi. Abbasiler Dönemi'nde İskenderiye, Ruha, Nusaybin, Antakya, Cündişâpûr ve Harran gibi Helenistik kültür merkezlerinde üretilen felsefi düşünce ile ilim İslam dünyasına taşındı (Bozkurt 2016:219-220). Özellikle Cündişâpûr akademisi tarafından temsil edilen eklektik düşünce Halife Memnûn Dönemi'nde etkili olmaya başladı (Gibb 2017: 73). Tercüme faaliyetlerinin belli bir disiplin çerçevesinde yapılması için Bağdat şehrinde Beytû'l-Hikme (Hikmet evi) ismiyle bir kurum teşkil edilmiştir. Bu kurum yalnızca tercüme faaliyeti yapmamakta aynı zamanda bir akademi ve halka açık bir kütüphane niteliğine sahipti. Temelleri Halife Mansur (754-774) Dönemi'nde atılmıştı. Fakat en büyük işlevini Halife Me'mûn (813-833) devrinde ifâ etmiştir. Beytû'l-Hikme, İskenderiye kütüphanesinden ve Sasanilerin kültür ve ilim şehri Cündişâpûr'dan ilham alınarak kurgulanmıştır. O eski medeniyetlerin yazılı ürünlerinin çevirilerini ve son üstadlarını içinde barındıran Ortaçağın en mühim kültür merkezlerinden biridir. Harezmi (Ö.846), Benu Şakir'den (Şakiroğulları) Muhammed, Ahmed ve Hasan kardeşler, Kindî (Ö.867), Sâbit bin Kurra (Ö.901) gibi isimler Beytû'l-Hikme kültürel çevresinde yetişti (Demirci, 1996).

Abbasiler devrinin bilim, kültür insanların toplanma ve çevre oluşturma mekânlarından biri de devrin tabiriyle verrâk, yani kitapçı dükkânlarıdır. Verrâk, kitap istinsâhıyla uğraşan, kitap ve kitap yazımıyla ilgili yazı malzemelerini satan ve cilt yapan meslek mensupları için kullanılan bir terimdir. Verrâklar, VII. yüzyılda Kur'ân-ı Kerim ve hadislerin istinsâhıyla meşgul olurken VIII. yüzyılın sonlarından itibaren dini kitaplar yanında tarih, edebiyat ve tabakatla ilgili eserleri çoğaltmaya başlamıştır. Abbasiler Dönemi'nde verrâk çarşıları bulunmaktaydı ve bu çarşılardaki dükkânlarda bilginler, şairler ve edipler toplanırdı. Kaynaklar özellikle şiirle uğraşanların en önemli buluşma mekânının kitapçı çarşıları olduğunu vurgulamaktadır. Kitapçı dükkânlarında toplanan edipler edebi konular üzerine müzakere ve sohbetle bulunur, şairler şiirlerini okurdu. Bu tarzdaki kitapçı dükkânlarına sahip isimler arasında el-Fihrist yazarı İbn Nedim ve Yâkût Hamevî gibi meşhur isimler de bulunmaktadır. Kısaca Abbasiler devrinde kitapçı çarşıları (sûku'l-verrâkîn) zamanla entelektüellerin ve mümtaz şahsiyetlerin devam ettiği kültürel muhîtlere dönüşmüştür (Erünsal 2018:431-442, Yurdaydın 1971: 67).

Abbasiler Dönemi'nde bilim ve kültür merkezlerinin oluşumunda etkili olan faaliyetlerden biri de medreselerin açılmasıdır. Halifelik siyasi otoritesinin zayıfladığı ve Selçukluların siyasi iradeyi temsil ettiği süreçte Selçuklu Veziri Nizâmülmülk 1067 yılında Bağdat'ta ilk üniversite niteliğindeki medreseyi açtı. Nizamiye medresesi olarak anılan bu okulun benzerleri Belh, Nişabur, Herat, Isfahan, Basra, Merv ve Musul gibi belli başlı şehirlerde kuruldu. Böylelikle medreselerin İslam coğrafyasında yaygınlık kazanması kültürel hareketlilik ve toplanmaların önünü açtı (Bozkurt 2016: 226; Yurdaydın 1971: 74)

İslam dünyasında şarap eksenli şiir ve musikinin birlikte bulunduğu eğlence sektörü Emevi siyasetinin sonucu olarak o dönemde gelişmeye başladı. Mad-

di hayat imkânlarının Abbasilerin ilk dönemlerinde çok fazla olması bu sektörün gelişimini devam ettirmiştir. Şiir, musiki, şarap ve eğlence özellikle sarayları şairlerin toplanma mekânı haline dönüştürdü. Zenginlik ve refahın Abbasiler Dönemi'nde artması, elit sınıf arasında av hobisinin yayılmasına yol açtı. Abbasi elit tabaka mensupları büyük kişiliklerin başkanlık ettiği yakın dostların ve şairlerin de bulunduğu topluluklar eğlenceye dönüştürülmüş av partilerine katılmaktaydı. Böylelikle yeni bir kültürel çevrenin oluşumu söz konusuydu. Halifenin başkanlık ettiği bu tür av partilerine katılan Arap şiirinin önemli isimlerinden biri örneğin Ebû Nüvas'tır. O, Arap şiirinin en büyük tardiyyât yani av konulu şiirler yazar şairidir (Kuran 2013: 46-47).

Abbasiler Dönemi'nde kültürel çevrelerin gelişimi ile şairlerin, bilginlerin bir araya gelmesini sağlayan etkenler şunlardır:

Sanat ile bilim hamisi olarak devlet adamları (halifeler, halifelik hanedanına mensup olanlar, vezirler ve valiler)

Devlet adamlarının himayesinde sarayların, konakların entelektüel şahsiyetlere açılması ve buralarda icra edilen eğlenceler

Beytü'l-Hikme yani tercüme akademisi ve onun meydana getirdiği çekim

Medreselerin açılıp yaygınlaşması

Kitapçılar ile kitapçı dükkânları ve kitapçı çarşıları

Av partileri

Abbasiler zamanında kültürel çevrelerin gelişimini sağlayan etkenlerden birinin devlet adamları olduğu vurgulanmıştır. Devlet adamları içinde kültür hamisi olarak Bermekî vezir ailesinin önemli yer işgal ettiği Abbasi Dönemi açısından yadsınamaz bir gerçekliktir. Bu ailenin cömertliği ve kültür hamiliğinden kaynaklı şöhretleri kendilerinden sonraki yüzyıllarda da İslam dünyasında devam etmiştir. Klasik Türk şairleri onların bu yönlerini şiirlerinde dile getirmiştir. Makalede Bermekî vezir ailesi etrafında gelişen yukarıda anılan algının Klasik Türk şiirine yansımalarına değinmeden önce bu aile kısaca tanıtılacaktır.

II. Cömertlik Sembolü, Kültür ve Bilim Hamisi Bermekîler

Emevilere karşı yürütülen Abbasi ihtilalinin gerçekleşmesinde İran asıllıların büyük katkıları olmuştu. Bundan dolayı ilk Abbasi halifeleri İranlılara büyük önem vermiş onları üst düzey devlet yönetimine getirmişti. Bu süreçte Abbasi yönetiminde görevde bulunan en etkili aile Bermekîlerdi. Bu aile köken olarak Belhliydi. Ailenin atası Bermek iddialara göre Belh yakınlarındaki Nevbahar isimli Budist tapınağının rahibiydi (Bozkurt 2016: 53). Mesûdî'ye göre; Nevbahar tapınağı Belh şehrinde Minuçehr tarafından inşa edilmişti. Hükümdarlar bu binanın muhafızlığını yapan kişiyi büyük görür emrine uyar, hükmüne müracaat eder ve hediyeler sunardı. Bu tapınağın koruyucularına Bermek denirdi. Binayı koruma işini üstle-

nen herkes bu lakapla çağrılırdı (Mesudî 2017: 307-308). Alexander Berzin, Harun Reşid'in veziri Yahya bin Halid'i Nevbahar (Nava Vihara) Manastırının Budist yöneticilerinden (Sanskritçe Pramukha) birinin torunu göstermektedir (Berzin 2006: 55). Berzin'in ifadesinde geçen Budist dini yönetici anlamına gelen Pramukha'nın Arapçaya Bermek olarak geçtiği varsayılabilir. Arapçada p harfi olmadığı ve Mesudî'nin naklettiği Bermek isminin Budist dini yöneticiler için kullanıldığı bilgisi bir arada düşünüldüğünde bu hükmün doğru olma ihtimali yüksektir.

Bermekî ailesinin ilk Müslüman olan ferdi Halid bin Bermek (706-781)tir. İdialara göre Müslümanlar bulunduğu bölgeye gelmeden kısa süre önce Halid, Budizm'den Mecusiliğe geçmiştir. Kays bin Heysem veya Abdurrahman bin Semûra tarafından muhtemelen 663 veya 664'te Belh şehrinin bulunduğu coğrafyanın fethinden sonraki süreçte Halid'in İslamiyeti kabul ettiği düşünülmektedir (Bozkurt 2016: 53). Aslında Bermekîlerin inanç olarak Budist veya Mecusi olduğu tartışmalı olmakla birlikte Budist oldukları görüşü daha ağır basmaktadır. Kaynaklar ailenin inancıyla ilgili fikirler öne sürerken milliyetlerine çok fazla değinmemiştir. Genel kabul onların İranlı olduğu hususudur. Abbasilerin ilk döneminde İran asıllıların bürokraside etkili olmaları, ailenin onların desteğinden yararlanma düşüncesiyle kendilerini İranlıymış gibi gösterme eğilimiyle hareket etmiş olması ihtimal dâhilindedir. Bu yaklaşımın da göz ardı edilmemesi gerekir.

İslam orduları Belh bölgesine geldiğinde bölgede Eftalit Türklerinin hâkimiyeti söz konusuydu. Müslümanlar tarafından fethedildikten sonra 709 yılında Vali Kuteybe bin Müslim'e karşı ayaklanan Eftalit Prensi Tarhan Nizek, bir süre Belh'i elinde tutmuştu. Hatta onun Nevbahar mabedinde ibadet etmiş olması tarihçilerce kaydedilmiştir (Yazıcı 1992: 410). Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda ailenin Türk olma ihtimalinin araştırılması gereken bir husus olduğunu ifade etmeliyiz.

Halid'in babası gösterilen Bermek'in gerçek ismi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi geçmemektedir. Bazı kaynaklarda Halid ile ilgili geçen şecere: Halid bin Bermek bin Câmâs bin Yeştâsif bin el-Bermekî isimlerinden oluşmaktadır. Bermek'in babası Câmâs'ın bir doktor olduğu rivayetler arasındadır (Saribaş 2015: 5-6). Emeviler Dönemi'nde yaşadıkları bölgenin idarecileriyle belli düzeyde bir ilişki geliştiren Bermekî ailesi, kendilerinin de destek verdiği Abbasi idaresinde önemli devlet görevi almaya başlamışlardır. İlk Abbasi Halifesi Ebû'l- Abbas es-Seffâh, Halid bin Bermek'i Divânu'l- harâc ve Divânu'l-cünd'ün başına getirmiştir. Ayrıca saraydaki kâtiplerin başı olması onun o süreçte adı konulmamış vezirlik makamını temsil ettiği söylenebilir. Ebu'l- Abbas'tan sonra Halid, Halife Mansur Dönemi'nde zaman zaman vezirlik ve bölge valilikleri görevlerinde gidiş gelişler yaşamıştır. Halife Mehdi zamanında 782 yılında vefat eden Halid, üç halife devrinde daima itibar ve etkisini muhafaza etmiştir. İleri görüşlü, kararlı, gerçekçi bir şahsiyettir. Ondandır Bermekî ailesinin en meşhuru oğlu Yahya bin Halit (735-805)tir. O, Hadi ve Harun Reşid dönemlerinde uzun süre vezirliklerde bulundu. Yahya Bermekî'nin iki oğlu Fazl (766-808) ve Cafer (767- 803) özellikle Harun Reşid zama-

nında büyük güç sahibi oldu. Birçok kaynak onları da vezir olarak saymaktadır. Cafer Bermekî'nin iyi bir eğitim aldığı edebiyattan, sanattan anladığı kaynaklarca nakledilmektedir. Bu yönü, Halife Harun Reşid'in Cafer ile her gün ilmi ve edebi sohbetlerde bulunmasının en büyük sebeplerindendi. Devlet içinde birçok görevin verildiği Cafer Bermekî, aynı zamanda Halife'nin oğlu Me'mûn'a da hoca tayin edilmişti. Kısaca Bermekî ailesi tüm fertleriyle birlikte Harun Reşid Dönemi'nde gücünün doruğuna çıktı (Yıldız 1992: 517-518).

Bermekîler Yahya bin Halid'in on yedi yıllık vezirliği süresince sadece yönetimde söz sahibi olmamış aynı zamanda büyük bir ekonomik güç de elde etmişlerdi. Başta Cafer Bermekî olmak üzere ailenin diğer fertleri büyük bahçeli saraylara ve geniş arazilere sahipti. Büyük bir debdebe ve masalımsı bir hayat yaşayan Yahya bin Halid ile oğulları Cafer bin Yahya, Fazl bin Yahya, Muhammed bin Yahya, Musa bin Yahya binlerce akraba ve taraftarıyla ülke içinde ciddi bir gücü temsil etmekteydi. Bu durum onlar için sonun başlangıcı oldu. Aile, Harun Reşid'in beklenmeyen müdahalesiyle tasfiye edildi. Cafer idam edildi, Yahya bin Halid ve diğer çocukları ise zindana atıldı. Onların ve tüm taraftarlarının mallarına el konuldu. Anılan durumun sebepleriyle ilgili tarihçilerce birçok görüş öne sürülmüştür. Bunlar arasında Cafer bin Yahya ile Halife'nin kız kardeşi Abbase arasındaki romantik ilişki veya ailenin zındık olduğu iddiaları sayılabilir. Ama asıl sebep Bermekîlerin siyasi ve ekonomik güçleriyle Abbasi iktidarına alternatif oluşturma endişeleridir. Aynı zamanda bu endişe ailenin rakipleri tarafından da Halife Harun Reşid nezdinde çeşitli tezviratlarla iyice artırılmış ve böylelikle 803 yılındaki feci son meydana gelmiştir (Dalkılıç 2010: 191-195). Bermekî ailesinin karşılaştığı bu feci muamele Harun Reşid'in ardından yavaş yavaş ortadan kalkmıştır. Sonraki yüzyıllarda ailenin içinden devlet adamı, bilgin, edib birçok değerli ismin yetiştiği bilinmektedir. Bunlar arasında İslam dünyasının ünlü biyografi yazarı, Cafer bin Bermekî'nin soyundan gelen İbn Halikan da bulunmaktadır (Clot 2007: 102).

Kısaca yukarıda tanıtılmaya çalışılan Bermekî ailesi, İslam tarihinin ilk dönemlerinde büyük bir şöhrete kavuşmuştur. Bu şöhretleri onların sadece siyasi ve ekonomik güçlerinden kaynaklanmamaktaydı. Aile, elde ettikleri ekonomik gücü, kendi itibar ve etki alanlarını artırma hususunda çekinmeden kullanmıştır. Bu maksada ulaşmak için insanlara cömert davranma yolunu seçmişler ve gerçek şöhretlerini bu yolla temin etmişlerdir. Öyle ki fakirlere ve şairlere buldukları ihşanlardan dolayı Bermekî kelimesi halk arasında cömert kimse ile eş anlamlı kullanılmaya başlamıştır (Dalkılıç 2010: 191). Hatta ailenin cömertliğe verdiği önemi anlatma adına nakledilen bir rivayette Yahya bin Halid el-Bermekî oğluna şöyle vasiyet etmiştir: ' *Oğlum! İnsanlara ikramımı hiçbir zaman bırakma. Çünkü sen onlara ikram etmekle kendine ikram etmiş olursun.*' (Aktaran Yüksel 2017: 294). İbnü't-Tıktika'nın nakline göre; aile içinde cömertliği şiar edinip şairlere destek veren ilk isim Halid bin Bermekî'ti. Şairler onun kapısına gelip mehdiye söyleyip bahşiş beklerlerdi. Ondan önce bu şekilde vezirlerin kapısına gelenler dilenci diye nitelendirilmekteydi. Fakat Halid bin Bermekî bunu doğru bulmamış gelenler arasında eşraftan insanların da olduğu düşünülürken onların dilenci değil de ziyaretçi

kavramıyla nitelendirilmesi gerektiğini savunmuştur (İbnü't-Tıktıka 2016: 119). Yahya bin Halid el-Bermek zamanı ise; birçok bilgin ve sanatçının eser ürettiği süreci ifade eder. Bu anlamda Bağdat saraylarıyla görkemiyle Binbir Gece Masallarını hazırlayan bir atmosfer olmuştur. Özellikle Cafer Bermekî bu atmosferin en önemli isimlerindedir. Bermekî ailesinin özellikle Harun Reşid devrinde bilim, şiir, eğlence ve müzik meclislerinin oluşumunda büyük katkıları bulunmaktadır. Yahya Bermekî, Arapçaya başka dillerden eserlerin tercüme edilmesi hususunda büyük gayret sarf etmiştir. Pehleviceden birçok çeviri yaptırmış çevirisi yapılan Yunanca ait eserlerin daha sağlıklı bir şekilde yeniden çevirilerini sağlamıştır. Örneğin Batlamyus'un el-Macestî eserinin hatasız bir şekilde Arapçaya çevrilmesine vesile olmuştur. Sarayında bilimsel ve edebi meclisler toplayan Yahya el-Bermekî, şair ve yazarlara da büyük cömertliklerde bulunmaktaydı. Eban bin Abdülhamid el-Lâhiki, Kelile ve Dimne'yi 14.000 beyit halinde manzum tarzda çevirip Yahya bin Bermekî'ye sunduğunda ondan bir servet değerinde 100.000 dirhem ihsan almıştı. Şiir, eğlence ve müzik meclislerinin Bağdat'daki vazgeçilmez müdavimi Cafer Bermekî, Ebu Zekkâr, İbrahim el Mevsili, İshak bin İbrahim el-Mevsili'ye büyük cömertliklerde bulunmuştu. Cafer Bermekî'nin İbrahim Mevsili'ye aşk şiirleri bestelediği, İbnü'l-Ahla'f'a da Binbir Gece Masalları'nı nazmettiği kaynaklarca ifade edilmektedir. Şairler tarafından halifelerden daha fazla övülen Bermekî ailesinin oluşturmuş olduğu kültürel muhitten yararlanan şairlerin bir kısmının isimleri şöyledir: Nusayb el-Asgar, İbn Munâzir, Ebû Kâbûs el-Hirî en-Nasrânî, el-Esmâ'î, Ebû Nuvâs, Ebû'n-Nadîr, el-Fadl Abdussamed er-Rakkaşi, Ebân bin Abdülhamid el-Lâhikî, Mansûr en-Nemrî ve Eşca' bin Amr es-Sulemi'dir (Sarıbaş 2015: 43-47). Bu şairlerden Nusayb bin Asgar mesela Yahya el-Bermekî'yi şu beyitle övmektedir: *'Meliklerin yanında fayda ve zarar vardır; Bermekîlerin yanında ise zararın aksine fayda elde edileceğini görüyorum'* (Sarıbaş 2015: 48; Huart 1971: 86). İbnü'n-Nedîm'in el-Fihrist'inde geçen bir ifadede Bermekîler'in çevresinde toplanan bilim ve kültür meclislerinin belli bir adabı olduğu ve bunlara başkanlık eden kimselerin varlığı söz konusudur. Bu tip meclislere başkanlık eden isimlerden biri Hişâm bin el-Hâkem'dir. Yahya bin Halid el-Bermekî'ye bağlanmış onlarca eseri olan bu zat, onun konuşma ve tartışma meclislerine başkanlık ederdi (en-Nedim 2017: 480). Aile yaşadığı zaman dilimi içinde çevrelerinde büyük bir sevgi halesi oluşturdukları için haklarında birçok mehdiye, başarılarına gelen elim hadise neticesinde hayatlarını kaybetmeleri vesilesiyle de mersiyeler söylenmiştir. Fikir vermesi açısından aşağıda Bermekîlerin ardından söylenen mersiyelerden örnek parçalar verilecektir:

"Bir çağ, bize onlardan tek bir şey kalmadan Bermekoğullarıyla birlikte yok oldu.

Onlar, iyiliğin ailece ilk temsilcileriydi, bundan dolayı iyilik de dünyadan uçup gitti"

"Her kim hayattan bir beklenti içerisindeyse Cafer ve babası Yahya'nın (hayatındaki) ibrete baksın, denildi.

O ikisi, Allah'ın halifesi Hârûn'un veziri ve arkadaşından başka bir şey değildi.

İşte sizlere Cafer'in tamamı; kesilmiş kafası ve ikiye (bölünmüş) bedeni!

Vezir Şeyh Yahya onu kendisinden uzaklaştırıp en uzaklara götürdü.

Onların her şeyi tamamlandıktan sonra dağıldı ve ülkede kaybolup (gittiler).”
(Aktaran Sarıbaş 2015:115-130).

İslam dünyasında ilk büyük çaplı sanat, bilim ve kültür hamisi Bermekî ailesinin hikâyesi, cömertliği bu dünyada yüzyıllar boyunca ününü sürdürmeye devam etti. “*Bermekilerin zamanında*” ifadesi uzun bir zaman diliminde her şeyin çok iyi gittiği, bol ve zengin günleri anlatmıştır. XVII. yüzyıl İspanyol tarihçisi Makkari Bermekî kelimesini Bermekîlerin zamanındakine layık anlamında bir sıfat şeklinde kullanmıştır (Clot 2007: 94). Yine aynı yüzyıldan Osmanlı coğrafyasından bir isim Evliya Çelebi, Seyahat-nâmesi'nde “ *sohbet-i Bermekî*”tamlamasını nakleder (Evliya Çelebi 2005: 58). Bermekî sohbeti tamlaması kültürel konuların konuşulduğu yiyip içmenin ve neşenin bol olduğu bir sohbet ortamını karşılamaktadır. Bermekî ailesi ve onların cömertlik ile sanat hamiliği hususundaki şöhreti klasik Türk şairlerinin de dikkatini çekmiştir. Birçok şiirde onlara göndermede bulunulur. Bunlardan bir kısmı örneklendirme yoluyla aşağıda verilecektir. Örnek beyitler Bermekî ailesinin özellikleri çerçevesinde sunulacaktır.

III. Klasik Türk Şiiri'nde Bermekî Ailesine Yapılan Göndermeler

A.Klasik Türk Şiiri'nde Cömertlik Sembolü Olarak Bermekîler

Bermekî ailesinin önemli özelliklerinden birinin cömertlik olduğu daha önce dile getirilmişti. Servet ve debdebelerinin de etkisiyle şairlere, bilginlere ihtiyaç sahiplerine büyük yardımlarda bulunan Bermekî ailesi, bu şekilde çevrelerinde büyük bir sevgi halesi oluşturmuştu. Cömertlikteki ünleri yüzyıllar boyunca İslam dünyasında anlatıldı. Klasik şairler de bu şöhretin kendi zamanlarına yansıyan haliyle Bermekî ailesinin cömertliklerine vurguda bulundular. Bermekî ailesi, cömertlik yönüyle şiirlerde anılırken onların yanında Ma'n-ı Şeybani ve Hatem-i Tayî isimleri de geçmektedir. Ma'n-ı Şeybânî'nin asıl künyesi Ebû'l-Velîd Ma'n bin Zâide bin Abdillâh eş-Şeybânî (Ö.768)'dir. Emeviler devrinde komutanlık, Abbasilerde de Yemen ve Sistan valiliklerinde bulunmuştur. Bir asker olmanın yanında cömertliği ve şairleri himaye etmesiyle tanınmıştır. Hatta zamanının şairlerinden Mervân bin Ebû Hafsa ona yazdığı medhiyelerden dolayı büyük bir servet edinmiştir (Kelpetin 2016: 191-192). Cömertlik konusunda Bermekîlerle birlikte zikredilen diğer isim ise Hatem-i Tayî (Ö.578) dir. Tay kabilesinin reisi ve Cahiliyye Dönemi'nin cömertliğiyle ünlü bu ismi, çocukluğundan itibaren aşırı cömertliğinden dolayı 'Cevâd' lakabıyla tanınmıştır (Tülücü 1997: 472).

Klasik Türk şiirinde Bermekîlerin cömertlikleri konusunda anlamları ifade edilmişti. Bu hususa örnek olması hasebiyle aşağıda klasik şairlerden örnekler sunulacaktır. Kânî bu şairlerden biridir. O, şu beytinde övdüğü şahıs için *İhsannın*

büyükliğini Ma'n, Bermekî ve Hâtem hissetmiş olsaydı toprağın altından kulaklara uğurlu olsun nidası gelirdi.' der:

Atâsın eylese his rûh-ı Ma'n u Bermekî Hâtem

Gelürdi gûşa zîr-i hâkdan hâlâ mübârekbâd

Kânî, Divan, Tar 55/16

Şair Hâzık ise; cömertlik hususunda Bermekî, Ma'n-ı Şeybani ve Hatem-i Tâyi'yi birlikte anar. Övülen şahsın Bermekî ailesi ve Ma'n-ı Şeybani'den daha fazla ikramda bulunduğunu cömertlikte de Hâtem'i Tâyi'nin şöhretini ve izini ortadan kaldırdığını ifade eder:

Keremde Bermekî'den Ma'n-ı Şeybânî'den efzûndur

Sehâda Hâtem'in nâm u nişânın eylemişdir tayy

Hâzık, Divan,G.213/5

Bosnalı Asım, kaside yazdığı paşayı bahşış bulutunun Hâtem'i, cömertlik denizinin Bermekî'si, kerimler zümresinin başı ve ihsan madenin Ma'n'ı olarak niteler:

Hâtem-i ebr-i atâ Bermekî-i bahr-i sehâ

Ser-i hayl-i küremâ Ma'n-ı ma'den-i ihsân

Bosnalı Âsım, Divan, K.17/22

Görüldüğü gibi Kânî, Hâzık ve Bosnalı Âsım cömertlikten bahsederken Bermekî ailesinin yanında Ma'n-ı Şeybanî ve Hâtem-i Tâyi'nin adlarını da zikretmektedir.

Nedim ise; övdüğü şahsın dünyayı nimet ve ihsana boğduğunu, onun devrinde Bermekî isminin ortadan kalktığını beyân eder:

Cihânı eylemişdi ni'met ü ihsâna müstağrak

Anun ahdında nâm-ı Bermekî olmuşdu nâ-peydâ

Nedîm, Divan, Tar. 47/6

Muvakkitzâde Pertev dönemin sadrazamını överken ikram, cömertlik kapısında gerçi Bermekîlerin adının çok anıldığını ama bu hususta paşanın eşi ve benzerinin olamadığını vurgular:

Cenâb-ı sadr-ı asrun gelmemişdür misl ü mânendi

Kerem bâbında gerçi Bermekîler dahı söylendi

Muvakkitzâde Pertev, Dîvân, Tah. 49/6/1-2

Şeyh Galib, aşağıdaki beytinde övdüğü şahsı Bermekî tabiatlı olarak nitelendirir ve cömertliğin ona aileden geçtiğini beyân eder:

Bermekiyyü'l-hisâl Nâşid Beg
Kim odur ced-be-ced kerîmün-nâs
Şeyh Gâlib, Divan, Tar.41/1

Leyla Hanım bir beytinde 'Osmanlı hükümdarının cömertliği hiç *Bermekîlerle* kıyaslanır mı? Tüm Abbasiler onun yalnızca bir vezirinin cömertliğine imrenerek bakar' ifadesini kullanır:

Cûd ile teşbîh olur mu hiç o şâha Bermekî
Gıpta eyler bir vezîrine anın Abbâsiyân
Leyla Hanım, Divan, Tar. 10/3

Şair Sabri, aşağıdaki beytinde övdüğü şahsın aşırı ihsan sahibi olduğuna göndermede bulunur. O'nun bu yönüyle birçok Harun Reşid tabiatlı hükümdarı utandırdığını ve Bermekîlerin cömertlik alanında ona benzeyemeyeceğini dile getirir:

Nice Hârûn'ı ider fart-ı 'atâda tahcîl
Bermekîler ola mı ona sehavetde nazîr
Sabrî, Divan, K. 4/11

Ahmed Yârî ise; cimri tabiatlı olanların kendisinden çekinmesini ister. Zira o cömertlik tahtının Bermekîsi'dir:

Hazer it ey hasîs-i şûm-nihâd
Bermekî-i serîr-i ihsânem
Ahmed Yârî, Divan, K.43/11

Bermekîlerden İbn-i Halid (Yahya Bermekî) ile Cafer Bermekî ve Hâtem-i Tâyi'yi aşağıdaki beyitte anan Lebîb, övdüğü şahsın elindeki cömertlik mührüyle bu hususta adı anılan isimlerin üstünü mühürlediğini belirtir. Övdüğü şahsı cömertlikte onlardan üstün görür:

Hâtem-i cûduyla temhir itdi nâm-ı Hâtem'i
Bermekîlerden de İbn-i Hâlid ile Ca'fer'i
Lebîb, Divan, G.70/30

Yine şair Lebîb övdüğü şahsa '*Bermekîlerin kerem sahibi olmaları Harun Reşid'in sağlamış olduğu bereketleydi sen de hükümdarın devrinde cömertlikte bulun ve bu hususta Cafer Bermekî ve Yahya Bermekî'yi kendine rehber edin*' tarzında hitapta bulunur:

Kerem-i Bermekiyân feyz-i Reşîd ile idi

Kıl Kerem Ca'fer vü Yahyâ sana yetmez mi güvâh

Lebib, Divan, Kt. 62/6

Klasik Türk şairleri özellikle yukarıdaki beyitler de göz önüne alındığında Bermekî ailesini cömertlik sembolü olarak görmektedir. Aile cömertlik hususunda şairler için önemli bir kıstastır. Zira şairler övdükleri şairleri Bermekî ailesi ile karşılaştırmaktadır. Şairler cömertlik konusunda Bermekîlerle karşılaştığı isimleri genellikle onlardan daha üstün tutmaktadırlar. Bermekîlerin mizac özelliklerine vurgu yapan şairler övdükleri şahısları da bu mizaca sahip gösterirler. Bermekî-haslet ve Bermekiyyü'l-hisâl'de olduğu gibi...

İncelenen beyitlerde Bermekî ailesinin genel olarak dile getirildiği isim bazında da Yahya Bermekî ve Cafer Bermekî'den bahsedildiği dikkati çekmektedir.

II. Klasik Türk Şiiri'nde Kültür Hamisi ve Vezir Olarak Bermekîler

Bermekî ailesinden yetişenlerin devlet adamı olarak ileri görüşlü, tedbir sahibi, entelektüel birikime sahip bilim ve sanat erbabına hamilik yaptığı makalede daha önce vurgulanmıştı. Şimdi de bu hususun klasik Türk şiirine yansıyan tarafları üzerinde durulacaktır.

Sünbülzâde Vehbî aşağıdaki beytinde; 'çölden boş söz söyleyen şairlikle, sanatçılıkla ilgisi olmayan bir insan topluğu gelmiş olsaydı kültür ve sanat hamiliğiyle şöhrat bulmuş Bermekî ailesi bile onların iyi veya kötüsünü ayırt etmek için çaba sarf etmezdi' görüşünü beyan eder:

Bermekîler dahi bakmaz idi nîk ü bedine

Gelse çölden bir alay laklaka-fersâ-yı sühân

Sünbülzâde Vehbi, Divan, K.51/124

Şair Lebib, aşağıdaki beyitlerde Bermekîlerin Arap şairlerine yaptığı ihsana, onları himaye etmelerine göndermede bulunur:

Kethudâ Beg hele Yahyâ'yı bilir olduğımı

Bermekî-nesl ü müşîri dahı Hârûn Reşîd

Şu'arâ-yı 'Arab'a etdiği ihsânı anın

Tâkat-ı hâme degil havsala-gîr-i tahdîd

Lebib, Divan, K.4/45-46

Çuhadarzâde Şâkir, aşağıdaki beyitte övdüğü veziri Hz. Süleyman'ın veziri Âsaf'a benzetir ve adalet sahibi Bermekîlerle özdeşleştirir. Hükümdar da zamanın Hz. Süleymanı'dır.

Sen ol Âsf-nazîr ü Bermekî-i dâd-âversin
Vezîr oldun Süleymân-ı zamâna şimdi sen hakkâ
Çuhadarzâde Şâkir, Divan, Tar.109/4

Nâilî, Veziriazam Mehmed Paşa'yı Eflatun görüşlü olarak nitelendirip güzellik sahibi adaletli Bermekî ailesi ile de bir tutmaktadır:

Bermekî-dâd u deheş sadr-ı Felâtûn-bîniş
Akl-ı evvel-meniş ârâyiş-i evreng-i kemâl
Nâilî, Divan, K.12/19

Nedîm'in övgüde bulunduğu sadrazam icraatlarıyla Bermekî topluluğunun hikâyesine son vermiştir:

Sadr-ı Cem-mertebe kim zât-ı şerîfiyle
Zümre-i Bermekiyân kıssası pâyâna gelir
Nedîm, Divan, K.16/11

Yukarıdaki beyitlerde Bermekî ailesinin devlet adamı olma özelliklerine bil-hassa adaletlerine, şairleri himaye etme yönlerine göndermede bulunulmuştur.

Sonuç:

İslam dünyasında edebi çevrelerin kökeni Cahiliyye Dönemi'ne dayanmaktadır. Bu dönemde savaş meydanları, panayırlar, melik sarayları ve kabile şeflerinin çevresi birer edebi çevre mahiyetini taşımaktaydı. İslamiyet sonrası süreçte ise; Hz. Peygamber ve dört halifenin bulunduğu yerler aynı zamanda bilimsel ve kültürel konuların konuşulduğu mekânlar haline gelmiştir. Emeviler Devri'nde Hicaz, Kûfe ve Basra bölgelerinin şiir ve eğlence içerikli kültürel çevreler olarak ortaya çıktığı görülmüştür. Yine bu devirde saray teşkilatlanmasının oluşmasıyla buralar aynı zamanda şairlerin ve yazarların toplanma yeri olmuştur. Emeviler sonrası Abbasi-ler Dönemi'nde edebi çevrelerin büyük bir gelişme gösterdiği gözlemlenmektedir. Bunun sebepleri arasında Abbasi devlet adamlarının bilimi ve kültürü büyük bir arzuyla desteklemeleri ve saraylarını, konaklarını onlara açmaları sayılabilir. Yine bir çeviri akademisi niteliğine sahip Beytü'l-Hikme'nin kurulması da zamanın kültürel atmosferini zenginleştirmiştir. Özellikle Abbasilerin ilk döneminin büyük bir zenginlik içinde olması ve bu zenginliğin kültürel çevrelerin gelişmesinde büyük fayda sağladığı vurgulanması gereken bir husustur. Abbasi devlet adamları içinde bilim ve kültür hamiliği konusunda Bermekî ailesinin önemli bir yere sahip olduğu bir tespit mahiyetinde dile getirilmelidir. Aile İslam'ı sonradan kabul etmiş Abbasi iktidarının ilk yıllarından itibaren nüfuz kazanmaya başlamış ve Halife Harun Reşid zamanında ise tasfiye edilmiştir. Bermekîler etkili oldukları dönemde cömertlikleri, şair ve bilim adamlarını desteklemeleriyle ün kazanmıştır. Bu ünleri onların ardından yüzyıllar boyunca İslam dünyasında devam etmiştir. Klasik Türk şairleri de Bermekîlerin hikâyesini dikkat çekici bulup hikâyeye ilgili unsurları şiirlerine taşımıştır. Ailenin cömertliği şairler tarafından en fazla işlenen husustur. Övgü içerikli şiirlerde övülen şahıslar cömertlik noktasında Bermekî ailesi ile mukayese edilmiştir. Mukayese yapılırken genellikle övülen şahıs cömertlik yönüyle Bermekîlerden üstün tutulmuştur. Şairler cömertlikten bahsederken kimi zaman Bermekî ailesiyle birlikte Ma'n eş-Şeybani ve Hatem-i Tayî isimlerini de zikretmiştir. Şiirlerde aile; Bermekîler, Yahya Bermekî ve Cafer Bermekî isimleriyle anılmaktadır. Yine Bermekî ailesi bazı beyitlerde Harun Reşid ismiyle bir arada kullanılmıştır. Ayrıca bazı şiirlerde Bermekîlerin cömertliklerinin yanında devlet adamlıkları ve kültür hamiliklerine de vurgu yapılmıştır.

Sonuç olarak İslam'ın ilk zamanlarında gelişmeye başlayan kültür çevrelerinin oluşumuna katkı sağlayan ailelerden biri olan Bermekîlerin bu yönleriyle büyük şöhret kazandıkları tarihi veriler çerçevesinde gözlemlenmiştir. Onların ardından geçip günümüze ulaşan uzun tarihi sürecin bir devresini teşkil eden klasik Türk şiiri de bu şöhretli aileyi bir malzeme unsuru olarak kullanmıştır. Bu çerçevede klasik Türk şiirinde Bermekîlerin seçkin özelliklerine göndermede bulunan birçok şiirle karşılaşılabilir.

Kaynakça:

Berzin, Alexander, (2006), *Moğol İmparatorluğundan Önce Budist ve İslami Kültürler Açısından Tarihsel Etkileşim*, (Çev. Yeşim Özben), e- Kitap.

Bozkurt, Nahide, (2016), *Abbâsiler*, Ankara: İSAM Yayınları.

Clot, Andre,(2007), *Harun Reşid ve Abbasiler Dönemi*,(Çev.Nedim Demirtaş), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Çoşkun, Ferdi,(2013),“ Sabri (Mehmet) Divanı Edisyon-Kritik- İnceleme”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas*.

Dalkılıç, Mehmet, (2010), “Bermekilerin Düşüşü”, İlahiyat Fakültesi Dergisi, 15: 1, 183-197.

Demirayak, Kenan,(2012), *Arap Edebiyatı Tarihi-III Emeviler Dönemi*. Erzurum: Eser Ofset.

Demirayak, Kenan,(2014), *Arap Edebiyatı Tarihi-I Cahiliye Dönemi*, Kayseri: Fenomen Yayınları.

Demirci, Mustafa ,(1996), *Beytü'l-Hikme*, İstanbul: İnsan Yayınları.

Dikbaş Tüysüz, Fatma, (2004),“Çuhadâr-zâde Şâkir Dîvânı (Metin-İnceleme)”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.

Diyarbakırlı Lebib, (2017), *Divan*, (Haz. Orhan Kurtoğlu), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-Kitap.

Durmuş, Tübâ İşinsu, (2009), *Tutsan Elini Ben Fakirin Osmanlı Edebiyatında Hamilik Geleneği*, İstanbul: Doğan Kitap.

Ebû Bekir Kâni, (2017), *Kâni Divânı*, (Haz. İlyas Yazar), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-Kitap.

En-Nedîm, (2017), *el-Fihrist*, (Ed. Mehmet Yolcu), İstanbul: Çıra Yayınları.

Evliya Çelebî, (2005), *Seyahatnâme*, Haz. Yücel Dağlı vd., C. 9, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Gibb,H.A.R, (2017),*Arap Edebiyatı*, (Çev. Onur Özatağ), Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Goldziher, Ignace,(2012),*Klasik Arap Literatürü*, (Çev. Rahmi Er- Azmi Yüksel), Ankara: Vadi Yayınları.

Güfta, Hüseyin, (1992), “ Hazık Mehmed Efendi'nin Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Eserleri ve Divanı'nın Tenkitli Metni, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Erzurum.

Huart, Clement, (1971), *Arab ve İslâm Edebiyatı*, (Çev. Cemal Sezgin), Ankara: Tisa Matbaacılık Sanayii.

İbnü't-Tıktaka, (2016), *El-Fahrî*, (Çev. Ramazan Şeşen), İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

İnalçık, Halil, (2006), “Klasik Edebiyat Menşei: İrani Gelenek, Saray İşret Meclisleri ve Musâhip Şâirler”. *Türk Edebiyatı Tarihi I*. İstanbul: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

İpekten, Haluk, (1990), *Nâilî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Karataş, Turan, (2004), *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Karayazı, Nurgül, (2012), “17. Yüzyıl Şâiri Ahmed Yârî ve Dîvân'ı (İnceleme-Metin)”, Basılmamış Doktora Tezi, *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, Ankara.

Kelpetin, Mahmut, (2016), “Ma'n Bin Zâide”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ek-II, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 191-192.

Kuran, Özlem Züleyha, (2013), Abbasi Dönemi Şiiri Nazım Türlerinde Yenilik Hareketleri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.

Kurtoğlu, Orhan, (2012), *Bosnalı Âsım Dîvânı* (İnceleme-Tenkitletli Metin), Ankara: Bizim Büro Basımevi.

Leyla Hanım, (2018), *Leylâ Hanım Dîvânı*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e Kitap.

Macit, Muhsin (2017), *Nedîm Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Mesudî, (2017), *Murûc Ez-Zehap (Altın Bozkırlar)*, İstanbul: Selenge Yayınları.

Muvakkitzâde Muhammed Pertev, (2017), *Muvakkitzade Muhammed Pertev Dîvânı*, (Haz. Ekrem Bektaş), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-Kitap.

Parlak, Nizamettin,(2011), “Şiir ve Edebiyat” *Emevîler Dönemi Bilim, Kültür ve Sanat Hayatı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Sarıbaş, Alper, (2015), Bermekiler İçin Arapça Söylenmiş Şiirler, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.

Soyupek, Hasan,(2017), *Halife Me'mûn Arap Edebiyatındaki Yeri*. Ankara: Araştırma Yayınları.

Sünbülzâde Vehbi (2012), *Dîvân*, (Haz.Ahmet Yenikale), Kahramanmaraş: Ukde Yayınları.

Şeyh Gâlib, (?), Şeyh **Gâlib Divânı**, (Haz. Naci Okçu), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-Kitap.

Tarım Ertuğ, Zeynep, (2009), “ Saray”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, XXXVI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 117-121.

Tülücü, Süleyman, (1997), “Hâtim et-Tâi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, XVI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 472-473.

Ürün, Ahmet Kâzım, (2015),**Klasik Arap Edebiyatı**, Konya: Çizgi Kitapevi

Yalar, Mehmet, (2009), “Emeviler Döneminde Gazel ve Ömer bin Ebî Rabî‘a”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2, 43-73.

Yazıcı, Tahsin, (1992), “Belh”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, V, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 410-411.

Yıldız, Hakkı Dursun, (1992), “ Bermekiler”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, V, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. , 517-520.

Yiğit, İsmail, (2018), **Emeviler**, Ankara: İSAM Yayınları

Yurdaydın,Hüseyin G., (1971),İslam Tarihi **Dersleri**,Ankara:Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Yüksel, Muhammed Bahaeddin (2017), “ Temel Dinamikleri Açısından Fütüvvet ve Ahilliğin Kur’ânî Referansları”, **Tefsir Araştırmaları Dergisi**, I, 2, 270-311.

Extended Abstract:

The Barmakid Family in the Context of the Emergence of Literary Circles in the Islamic World and Its Reflection on Classical Turkish Poetry

Art, literature, poetry grow in its specific environments. This environment is the intellectual atmosphere of the artist. Whether in Eastern or Western literatures, in this sense that is expressed, are encountered many cultural environments. The article primarily focuses on the first literary circles in the Islamic world and the names that have contributed to the development of these circles. Then as a big cultural art promoter, the Barmakid family was mentioned who played a role in the development of literary circles and the reflections of their reputed features on the classical Turkish poetry were emphasized.

The origin of these literary circles in the Islamic world dates back to the pre-Islamic-Ignorance (Period of Jahiliyya). It can be said that the literary environment of the Jahiliyya Period is shaped around war squares, fairs, sovereigns and tribal chiefs. Especially the fairgrounds attract attention as places where poetry and poet are encouraged.

During the first Islamic period after Jahiliyah, i.e. in the Period of the Prophet and the four caliphs, the places where we would consider as the cultural environment or the literary environment were the places, where prophet and caliphs were located. The first four caliphs were asked about all kinds of issues, especially religious issues, in private or general meetings. Participants in the meetings of this period do not go with a special invitation and would attend and leave the meeting with their own wishes.

When we briefly evaluated the reasons for the formation of the literary circles and their development places in the time of the Umayyads, who took power after the time of Prophet Muhammad and four caliphs, it is seen that the Umayyad rulership and its influence have an important place. The Umayyad Dynasty protected the poets and writers by opening them to their palaces, so a literary environment has occurred around the palace. In addition, in the regions like Hejaz, Kufa and Basra, an artistic atmosphere dominated by entertainment-oriented poetry and music, was formed. While the Umayyads have aimed to entertain the people and make them politically passive in Hejaz, Kufa and Basra, this approach has also brought together poets and writers in the regions mentioned.

Abbasids carried out a major struggle against the Umayyads and embraced other cultures when they came to power. This policy stems from the influence of other nations other than Arabs while they took over the management. Due to the embracing policy Abbasid time symbolizes the peak process of life of science, culture and art. The culture and art circles naturally showed great improvement due to the atmosphere mentioned in their period.

The factors that provided the development of cultural environments in the Abbasid Period and brought poets together with scholars are:

The statesmen as the promoter of science and art(caliphs, members of the caliphate, viziers and governors)

Opening of the palaces and mansions to intellectual personalities under the protection of statesmen and the entertainments performed here

House of Wisdom (Beytü'l-Hikme),translation academy and its influence

Opening and spreading of madrasas

Booksellers with bookstores and bookstore bazaars

It was emphasized that one of the factors that contributed to the development of cultural circles in the Abbasids Period was the statesmen.It is an undeniable reality that the Barmakid vizier family occupies an important place as the protector of culture within the statesmen.The generosity of this family and their reputation for cultural preservation continued in the Islamic world in the following centuries. The family is originally from Balkh. Their ancestors were the ruler of the Buddhist temple of NavaVihāra (Nawbahar) in the city of Balkh. After the region was captured by the Muslims, the family has changed the religion and chose Islam.The first Muslim name of the family was Khalid, the son of Barmak. This name was brought to important bureaucratic missions because he gave great support to the assuming the power of Abbasids. The family who left Balkh and came to Baghdad, created the great power together with son of KhalidYahya and his sons, al-Fadl and Ja'far, in the Abbasid period. They have generously benefited people with the influence of this power. They protected the poets and scientists. Thanks to all this, they have won great fame. But it didn't take too long. Caliph Harun al Rashid, who was disturbed from this power, liquidated the Barmakad family.Their pitiful liquidation did not affect the forgetting their names. On the contrary, their names have been passed on from mouth to mouthfor centuries.

The story and generosity of the Bermeki family, who was the first large-scale art, science and culture promoter in the Islamic world, continued to be renowned throughout the world for centuries. This expression “*in the time of Barmakids*” described rich days and in a long period of time that everything went very well.Mak-kari, a Spanish historianof the XVII century, used the word Barmakid as an adjective in the sense of being worthy of the time of the Barmakids.Again from the same century, a name from the Ottoman geography transmitsthe phrase in EvliyaÇelebi-Travelogue (Seyahatname). The phrase sohbət-iBermekidescribed a conversation environment where cultural issues are spoken with eating, drinking, and plenty of joy.The Barmakid family and their reputation for generosity and patronage of art have attracted the attention of classical Turkish poets too. Classical Turkish poets also conveyed this intriguing story and its elements to their poems.The generosity of the family is the most chosen subject by the poets.In poems with praise content the praised persons are compared to the Barmakid family at the point of generosity. In comparison, the generally praised person was superior to Barmakids in terms of generosity.While the poets talk about generosity, withBarmakid family has

also mentioned the name of Ma'neş-Şeybani and Hatem-i Tayî. While in the poems is mostly mentioned about family with the generalization of "Barmakids" sometimes are mentioned about Yahya Barmakid and Ja'far Barmakid as name. Again, the Barmakid family was used in some couplets together with the name of Harunal Rashid. In addition, in some of the poems besides the generosity of Barmakids were also emphasized their statesmanship and cultural patronage. Shortly, it can be said that a family that gained fame because of their distinguished features in the early periods of Islamic history, continued to be kept alive in classical Turkish poetry.